

Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi

ISSN: 2148-922X | e-ISSN: 2687-4148

Aralık / December | 2022/8/2

FÜTÜVVETE DAİR TELİFLERİN BİR SÜREĞİ OLARAK ALİ HEMEDÂNÎ'NİN RİSÂLE-İ FÜTÜVVETİYYE'SİNE DAİR BAZI MÜLAHAZALAR

Some Considerations About Seyyid Ali Hemedâni's Risâle-i Fütüvvetiyye Work as A Continuation of Copyrights Studies on Futuwwa

AHMET VURAL (Sorumlu Yazar)

Dr. Öğretim Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Tasavvuf Ana Bilim Dalı, Niğde, Türkiye
Assist. Prof., Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Islamic Sciences, Department
of Sufism, Niğde, Türkiye
ahmetvural@ohu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-3378-496X

HİCRET KARADUMAN

Araştırma Görevlisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Tasavvuf Ana Bilim Dalı, Niğde, Türkiye
Research Assistant, Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Sufism, Niğde, Türkiye
hicret.durgun@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0391-5444

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types: Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received: 27.10.2022
Kabul Tarihi | Accepted: 15.12.2022
Yayın Tarihi | Published: 25.12.2022

Atıf | Cite as

Vural, Ahmet – Karaduman, Hicret. "Fütüvvete Dair Teliflerin Bir Süreği Olarak Ali Hemedâni'nin Risâle-i Fütüvvetiyye'sine Dair Bazı Mülahazalar". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 8/2 (Aralık 2022), 201-212. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2022.8.2.06>

Vural, Ahmet – Karaduman, Hicret. "Some Considerations About Seyyid Ali Hemedâni's Risâle-i Fütüvvetiyye Work as A Continuation of Copyrights Studies on Futuwwa". *The Journal of Near East University Islamic Research Center* 8/2 (December 2022), 201-212. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2022.8.2.06>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Telif Hakkı | Copyright

Copyright © 2022. Telif hakkı yazar(lar) tarafından YDUİSTEM'e devredilmiştir. Bu makale, Creative Commons Atıf Lisansının (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makedir.
Copyright © 2022. Copyright has been transferred to YDUİSTEM by the author(s). This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Fütüvvete Dair Teliflerin Bir Süreği Olarak Ali Hemedânî'nin Risâle-i Fütüvvetiyye'sine Dair Bazı Mülahazalar

Öz

Hemen her kültürde örneğini görebileceğimiz bir ahlâk ideali olarak fütüvvet tasavvufi bir kavram addedilmiştir. Sûfiler, birbirinden farklı önceliklere sahip kesimlerin benimsediği çeşitli fütüvvet telakki ve yaşantılarından kendilerini ayırt etmek üzere fütüvveti tasavvufi içerikle harmanlamıştır. Bu kapsamda fütüvvet tanımlarının temelinde dini hükümlere ittiba ilkesi öncelenmiş, ayrıca cömertlik ve diğergâmlık başta olmak üzere toplumsal muâmelelerde başkasının hukukunu korumaya yönelik erdemler fütüvvetin özünü teşkil etmiştir. Fütüvvetin ayrılmaz bir parçası olarak melâmet ise kişinin benliğini sosyal ilişkiler ağında gizlemek suretiyle yaşayacağı dindarlığı yücelterek fütüvvet ahlâkının uygulanabilirliğini kolaylaştırmıştır. Bu doğrultuda sûfiler fütüvvet hakkında çeşitli tanım ve açıklamalar yapmış, tasavvuf yazınının ortaya çıkmasıyla bu sözler ilk eserlerde de güzel ahlâk veya fütüvvet başlıkları altında serdedilmiştir. İlk örneğini Sülemî'de (ö. 412/1021) görebileceğimiz fütüvvet risâleleri sûfi şeyhlerin dini sınırlar çerçevesinde söz söylediği ve îsâr ahlâkını yansıtan rivâyetlerle oluşturulmuştur. Sülemî'nin risâlesi haricinde ilk dönem tasavvuf klasiklerinde fütüvvete yalnızca konu başlığı sadedinde değinildiği görülür. Bu eserler fütüvveti daha ziyade ahlâkî düzlemde kâmil bir dindarlığın nişanesi olarak takdim etmiştir. Bununla birlikte hicrî altıncı ve yedinci asırda fütüvvetin kurumsal bir yapıya büründüğü, daha ilerleyen süreçte ahîlik adı altında iktisâdî bir yapılanmaya kavuştuğu ve bundan sonra tasavvuf çatısı altında münferit bir teşkilat olarak varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Teşkilatın toplum tabanında yaygınlaştığı bu dönemde fütüvvet hakkında içeriği nizamnâme formunda oluşturulan müstakil eserler kaleme alınmıştır. Bu risâleleri incelediğimizde fütüvvetin artık teşkilat düzeyinde temsil edildiğini ve ahlâkî boyutunun yanı sıra kendine mahsus birtakım şekilsel kural ve kaidelerinin de oluştuğunu müşahede ederiz. Şalvar veya kemer kuşanmak, fütüvvet ehlinin erkek, akli başında ve bulûğ çağına ermiş olması gibi şartlar bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca yine fütüvvet mensuplarının birbiriyle veya pîrleriyle ilişkisine dair de bazı prensipler vazedilmiştir. Diğer taraftan Hz. Ali'nin fütüvvette önderliği bu döneme ait fütüvvetnâmelerin temel özelliklerinden biri olarak tebellür etmektedir. Sühreverdî ve İbnü'l-Mî'mâr'ın eserleri başta olmak üzere çok sayıda fütüvvetnâme örneğiyle karşılaşırız ki bunlardan biri de Kübrevî şeyhlerinden Seyyid Ali Hemedânî'nin fütüvvet risâlesidir. Hayatını Hindistan coğrafyasında idame ettiren Hemedânî'nin İslâm'ın bu bölgedeki intişarında önemli bir rol oynayan Hemedânî tasavvufi terbiyesini Kübreviyye şeyhi Alâüddeve-i Simnânî'nin halifeleri Mahmûd-ı Mezdekânî ve Takıyyüddin Ali Dostî'den almıştır. Tâhirü'l-Mevlevî tarafından Türkçe'ye tercüme edilen risâlesi fütüvvetin tasavvufi yönünü ortaya koyması, ahîlik ve fütüvvet ilişkisini takip edebileceğimiz tasvirlerde bulunması, ilk dönem sûfilerinin fütüvvet anlayışını devam ettirmesi ve fütüvvetin dini sınırlarını çizmeye çalışması bakımından kendinden önceki fütüvvetnâmelerin bir uzantısı sayılabilir. Bu çalışmada Sülemî ve Sühreverdî gibi temel birkaç isim üzerinden kaleme alınan fütüvvetnâmelerin öne çıkan özellikleri incelenecek, ikinci başlıkta Hemedânî'nin bu geleneğin bir uzantısı sayabileceğimiz *Risâle-i Fütüvvetiyye'si* belirgin bazı noktalar üzerinden müzakere edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Fütüvvet, Seyyid Ali Hemedânî, Sülemî, İhvân.

Some Considerations About Seyyid Ali Hemedânî's Risâle-i Fütüvvetiyye Work as A Continuation of Copyrights Studies on Futuwwa

Abstract

Futuwwa is considered a mystical concept as a moral ideal that we can see in almost every culture. Şûfis blended futuwwa with mystical content in order to distinguish themselves from various futuwwa conceptions and experiences adopted by segments with different priorities. In this context, the principle of adherence to religious provisions was prioritized on the basis of the definitions of futuwwa, and the virtues aimed at protecting the law of others in social practices, especially generosity and altruism, constituted the essence of futuwwa. Melâmet, as an integral part of futuwwa, facilitated the applicability of futuwwa morality by glorifying the piety that one would live by hiding one's self in the network of social relations. In this direction, the şûfis made various definitions and explanations about futuwwa, and with the emergence of şûfi literature, these words were also revealed in the first works under the titles of good morals or futuwwa. The futuwwa treatises, the first example of which we can see in Sülemî, are composed of narrations that şûfi sheikhs spoke about within religious boundaries and that reflect the morality of îsâr. Apart from Sülemî's treatise, it is seen that futuwwa is only mentioned in the title of the subject in the first period şûfi classics. These works presented futuwwa as a sign of a perfect piety on the moral plane. However, it is seen that futuwwa took on an institutional structure in the sixth and seventh centuries of the hijra, later on gained an economic structure

under the name of Ahi-order and continued its existence as an individual organization under the roof of Şūfism. In this period, when the organization became widespread in the community, detached works were written about futuwwa, the content of which was created in the form of a regulation. When we examine these treatises, we see that the futuwwa is now represented at the organizational level and that in addition to its moral dimension, some formal rules and rules of its own are formed. Conditions such as wearing a shalwar or belt, being male, sane, and reaching puberty can be counted among these. In addition, some principles were also laid down regarding the relationship of the members of the futuwwa with each other or with their pirs. On the other hand, St. Ali's leadership in futuwwa manifests itself as one of the main features of the futuwwatnâmes of this period. We come across many examples of futuwwatnâmes, especially the works of Suhrawardī and Ibn al-Mi'mār, one of them being the futuwwa treatise of Seyyid Ali Hemedānī, one of the Kubravī sheikhs. Hemedānī, who continued his life in the geography of India, played an important role in the rise of Islam in this region, and he received his mystical education from Maḥmūd Mezdekānī and Takīyyüddīn Ali Dostī, the caliphs of the Kubraviyya sheikh Alaüddeve Simnānī. The treatise translated into Turkish by Tāhir al-Mawlawī can be considered as an extension of the previous futuwwa in terms of revealing the mystical aspect of futuwwa, making descriptions that we can follow the relationship between ahi-order and futuwwa, continuing the understanding of futuwwa of the early şūfis, and trying to draw the religious boundaries of futuwwa. In this study, the prominent features of the futuwwatnâmes written by some basic names such as Sulemī and Suhrawardī will be examined, and in the second title, Hemedānī's Risâle-i Fütüvvetiyye, which we can consider as an extension of this tradition, will be discussed over points.

Keywords: Şūfism, Futuwwa, Seyyid Ali Hemedānī, Sulemī, İkhvân.

Giriş: Fütüvvete Genel Bir Bakış

Günümüze değin pek çok çalışmaya konu olan fütüvvet en genel anlamıyla ahlâklı bir insan idealini resmeder. Bu anlamda fütüvvetin izini İslam öncesine kadar sürebilir ve hemen her kültürde farklı isimler altında karşılığını bulabiliriz. Modern çalışmalarda daha ziyade tasavvufla bağlantılı ele alındığından dolayı fütüvvetin Müslümanlık hâricindeki varlığı nispeten gölgede kalmış ve bu durum esasen tasavvufi fütüvvetin de tüm gerçekliğiyle anlaşılmasına engel olmuştur. Aynı sebeple bugün fütüvvete dair algılarımızın büyük çoğunluğu birtakım ezberlerden öteye geçmemektedir. Hâlbuki tasavvufun fütüvveti sahiplenmesi, başka bir deyişle fütüvvetin tasavvufi bir mahiyet kazanarak tarihi seyrine devam etmesi söz konusu arka planın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bunun ötesinde ahlik bünyesinde ve kimi zaman devlet erkânının himayesinde kurumsal mahiyet kazandığı süreç, tarihi seyrinde fütüvvetin uğradığı dönüşümün bir diğer örneğidir. Dolayısıyla bu hususta yapılacak yeni çalışmalarda fütüvvetin bütün formlarıyla birlikte bir bütün olarak ele alınması ve bilhassa tasavvufi fütüvvetin bu alandaki konumunun iyi belirlenmesi mevzunun daha yenilikçi bir bakışla ele alınabilmesi adına elzemdir.

Bir insanda bulunması gereken ve daha ziyade toplumsal ilişkilerde tezahür eden erdemler fütüvvet kavramıyla ifade edilebilir. Tasavvufta fütüvvet daha ziyade melâmetle birlikte anlamını bulmuştur. Melâmet dini hayatın bireysel ve deruni bir tecrübe olarak yaşanmasını öngörürken fütüvvet bu hususun toplumsal hayat bünyesinde uygulanabilirliğini kolaylaştırmıştır.¹ Melâmet ve fütüvvet ikilisi netice olarak takvalı bir dini yaşantının mutlak anlamda toplumdan soyutlanmayı gerektirmediği, bilakis imani tezahürlerin ahlâk ve insani ilişkiler temelinde kendini göstereceği bir anlayışı ortaya koymuştur. İlk dönem sūfleri tarafından ahlâklı bir dini yaşantıyı tazammun eden fütüvvet anlayışının iktisâdî hayata sirayet etmesi konunun bir başka yönüdür. Yukarıda değinildiği gibi fütüvvet ahlâkî hasletlerin toplumsal hayat içerisinde ifade bulmasını öngörmektedir. Sosyal ilişkiler ağının en canlı şekilde işlediği ticari hayat bu gayenin tahakkukunda en elverişli alanı teşkil etmiştir. Erken dönemde fütüvvet ehlinin büyük ölçüde bir meslekle işgal ettiği bilinmekle birlikte fütüvvet ve ticari hayat arasındaki bağın tam olarak hangi

¹ Melâmet-fütüvvet ilişkisine dair muhtasar bir değerlendirme için bk. Ahmet T. Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017), 63.

süreçten sonra başladığının tespiti zordur. Ancak bilhassa ahîlikle bütünleştiği dönemde fütüvvetin tamamen iktisâdî bir boyut kazandığı rahatlıkla söylenebilir.²

Daha ziyade Nişabur tasavvufunda rengini belli eden fütüvvete dair çeşitli tanım ve tariflerden bahsedilebilir. Doğru sözlü olmak, yardımseverlik, nefsin esaretinden özgürleşmek, dost-düşman herkese bağışlayıcı olmak, kötü ve kaba sözlerden kaçınmak, kendisi için ne istiyorsa başkasına da onu istemek, kendini beğenmişlik ve kibirden sakınmak, insanlardan şikâyet etmeyi bırakmak, bir başkasının menfaati uğruna kendini tehlikeye atabilmek, ayıpları örtmek, başkalarını yalnızca hayırla anmak, heva ve hevesini kırmak, Allah'a itaat etmek ve dini hükümleri yerine getirmek ve benzeri hasletlerin tümü fütüvvet kapsamında değerlendirilmiştir.³ Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) "insaf edip insaf beklememek" (muhatabına anlayışlı davranıp kendisine yönelik aynı anlayışlı muamelenin gerekmediğini düşünmek) şeklindeki fütüvvet tanımı bu tanımların ilk örneklerinden kabul edilebilir.⁴ Yine başka insanların fayda ve mutluluğunu kendi beklenti ve hazlarına öncelemek fütüvvet tanımlarında karşımıza çıkan baskın bir unsurdur. Çeşitli rivâyetlerde, yaşadığı sağlık probleminden dolayı muhataplarının mahcup olmaması için kör veya sağır taklidi yapan kimselerden sitayişle bahsedilerek "fütüvvet erbâbını bile geçtiği" söylenmiştir.⁵ Başkası için can feda etmek ise fütüvvetin nihai mertebesidir ki Hz. İsmail'in, bu mânâda fütüvvette oğlunu kurban etmekten çekinmeyen Hz. İbrahim'den üstün olduğu dile getirilmiştir.⁶ Fütüvvet tanımlarında göze çarpan ve fütüvvetin bel kemiğini oluşturan unsur ise söz konusu ahlâkın müminler arası kardeşlik hukukuyla bağlantılı olmasıdır. Esasen fütüvvet gruplarının teşkilât bünyesindeki münâsebetlerine işaretlerle bu hususun ilk dönemlerden itibaren fütüvvet anlayışında merkezi bir konuma yerleştirildiğini söyleyebiliriz. Tasavvufi renge büründüğü süreçten sonra bu kez müminlerin kardeş olduğu inancına binaen fütüvvet ehli birbirini ihvân/kardeş addetmiş ve aralarında dini temellere dayanan bir kardeşlik hukuku tesis edilmiştir. Bu meyanda Sülemî, fütüvveti ihvâna yönelik erdemlerle açıklayan pek çok sûfî sözü nakletmiştir.⁷

² Fütüvvetin esnaf teşkilâtı arasında benimsenmesine dair bazı değerlendirmeler için bk. Mohammad Riaz, *Mir Sayyid Ali Hamadani* (İslamabad: Iran-Pakistan Institute of Persian Studies, 1991), 319-321. Abdülhüseyin-i Zerrînkûb fütüvvetin esnaf tabakası arasında hızlıca yayılmasını, bu grubun daha ziyâde esnaflıkla iştigal eden mevâlîden oluşmasıyla izah eder. Ona göre Abbasi idaresine muhalif duran mevâlî kendi ahlâkî anlayışının temsilcisi olarak fütüvvet çatısı altına girmeyi tercih etmiştir. Bk. Abdül-Hüseyin Zerrînkûb, *Cüstücü der Tasavvuf-i İran* (Tahran: Müesses-e İntişârât-i Emîr Kebîr, 1379hş.), 347. İlgili kısmın tercümesi için bk. Mürsel Öztürk, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020), 61-62.

³ Fütüvvetin gereklerine dair daha detaylı bir liste için bk. Riaz, *Mir Sayyid Ali Hamadani*, 280-281.

⁴ Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Enes eş-Şerfâvî (Beirut: Dâru'l-Minhâc, 2017), 507.

⁵ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 509. Nitekim Horasanlı sûflerden fütüvvetiyle maruf Hâtim b. Unvân'ın "el-Esam" lakabını alması bu hassasiyetle ilişkilendirilir. Bk. Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 136.

⁶ Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî, "Risâletü'l-fütüvve", *Resâil-i Civânmerdân*, thk. Murteza Sarraf (Tahran: Kismet-i İrânşînâsî, 1352), 99. Risâlenin bazı kısımlarının kısmi tercümesi için şu çalışmaya müracaat edilebilir: bk. Güray Kırpık, "Sühreverdî'nin Dilinden Fütüvvet ve Ahîlik", *Ahîlik Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Ali Çavuşoğlu (Kayseri: Kayseri Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği, 2011), 397-401.

⁷ Sülemî'nin fütüvvet risâlesinde ihvân vurgusuna dair bazı örnekler hakkında bk. Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, *el-Fütüvve*, thk. İhsan Sâmîrî-Muhammed Kadehât (Dâru'r-Râzî, ts.), 11, 22, 31, 40, 53, 59, 74. Fütüvvetin zaman içerisinde ihvân ile aynı kökten türeyen ahîlik çerçevesinde farklı bir oluşuma evrildiği bilinmektedir. Bu süreci kesin sınırlarla tarihlendirmek güç olmakla birlikte İbn Battûta tanıklığında ahîlik mefhumunun Türklerin yaşadığı bölgelerde daha yaygın olduğunu tahmin edebiliriz. İbn Battûta seyahatnâmesinde ahîliğin fütüvvetle eş anlamlı kullanılması hakkındaki izlenimlerini aktarmaktadır. Ayrıca yanlarında misafir olduğu fütüvvet ehlinin "fityân" lakabıyla isimlendirildiğini ve reislerine de ahî dendiğini, ayrıca bu kimselerin bir meslek sahibi olduğuna işaret eder. Bk. İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta*, thk. Muhammed Abdulmun'im el-Aryân (Beirut: Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1987), 292-293. Ahî kelimesinin kavramsal teşekkülünün tarihlendirilmesi ve aynı zamanda fütüvvet bünyesinde müstakil bir oluşum hâline gelme süreci –bugüne kadar fütüvvet ve ahîlik hakkında yapılmış onca çalışmaya rağmen- hâlen müphem kalmış bir araştırma konusudur. Kelimenin kökenine dair muhtasar bir açıklama için ayrıca bk. Mustafa Özsaray, "Ahîliğin Nitelikleri ve Fütüvvet Anlayışıyla İlgisi", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2020), 162-163. Ahîlik hakkında detaylı bilgi için şu çalışmaya bakılabilir: Ebûbekir Aytekin, *Tarihten Günümüze Fütüvvet ve Ahîlik* (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 2017).

Öte yandan aynı ölçüde ehemmiyet arz eden başka bir nokta fütüvvetin dini emirle riayet ekseninde izah edilmesidir ki bu durum kelimenin Kur'ân'da olumlu çağrışımlarla kullanılmasıyla yakından ilişkilidir.⁸ Ayrıca fütüvvetin toplumda farklı dini anlayışlara sahip kesimlerce benimsenen bir temayül oluşu sûflerinin dini sınırlara bilhassa dikkat çekmesinin sebeplerinden biridir. Şöyle ki hemen her dönemde İslam şehirlerinde ayyârlar, gönüllü mücâhid ve murabıtlar, âzâdegân ve benzeri topluluklar tamamen dini bir amaç gütmemekle birlikte kendilerine mahsus bir ahlâk ideali taşımış ve bunu en temelde fütüvvete dayandırmıştır.⁹ Sûflerse fütüvvet ahlâkının ancak dini bir temelde anlamını bulabileceğini savunarak fütüvveti dini bir kisveye büründürmüş, böylece tasavvufi fütüvveti diğer grupların gayr-ı İslami teamül ve geleneklerinden ayırtmıştır. Bu hassasiyet tasavvuf yazınının ortaya çıktığı süreçte de etkili olmuştur. Tasavvuf klasiklerinin güzel ahlâk bahisleri sûflerinin fütüvvet anlayışını ortaya koyan örnekler ihtiva etmekle birlikte fütüvvetin müstakil olarak ele alındığı eserler de telif edilmiştir. Tasavvufun ilmî teşekkülüyle paralel seyreden bu süreçte fütüvvetin de dini sınırlar dâhilinde bir tasavvufi tavır olarak ortaya konduğunu söyleyebiliriz. Konunun diğer veçhesi fütüvvetin, tasavvuf çatısı altında addedilmekle birlikte giderek nispeten bağımsız ve münferit bir yapıya bürünmesidir. Teşkilât hüviyetine büründüğü bu zaman zarfında müntesiplerin uyması gereken düzen ve kaidelerin tespiti gerekli hâle gelmiş ve fütüvvetnâme adıyla müstakil metinler kaleme alınmıştır.¹⁰ İlk örneklerinde daha ziyade soyut bir fütüvvet telakkisi göze çarparken hicrî altıncı asırdan sonra bu ideal tablonun yanı sıra fütüvvete dair şartların daha somut ve şekilsel bir yapı arz etmesi dikkat çekmektedir.

1. Fütüvvete Dair Eserler ve Risale-i Fütüvvetiyye'nin Bunlar Arasındaki Yeri

Bilebildiğimiz kadarıyla tasavvufi fütüvvete dair en eski kaynak ilk sûfî müelliflerden Muhammed b. Abdurrahman es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *el-Fütüvve*'sidir.¹¹ Sülemî bu risâlede fütüvveti tasavvufla eş anlamlı kullanmış, âyet, hadis ve sûflerinin sözlerinden iktibaslarla kapsamlı bir fütüvvet anlayışı oluşturmaya çalışmıştır. Ayrıca fütüvvet ahlâkını Hz. Adem'den başlamak suretiyle Hz. Peygamber'e kadar gönderilen peygamberlerin sahip olduğu faziletlerle özdeşleştirmesi fütüvvetin kaynağını dini bir menşe'e irca etmesi bakımından önemlidir.¹² Bunun yanı sıra risâledeki sünnete bağlılık vurgusu Sülemî'nin, sûfleri benzer bir fütüvvet anlayışını paylaşan diğer gruplardan soyutlama amacı taşıdığını izhar eder. Risâlenin sonunda fütüvvetin dini hükümlere riayet ve sünnete bağlılık anlamına geldiğini söyleyerek açıkça ortaya koymuştur.¹³ Risâlenin aidiyeti şüpheli olmakla birlikte Sülemî'den sonraki süreçte Hâce Abdullah el-Herevî'ye de (ö. 481/1089) bir fütüvvetnâme nispet edilmektedir.¹⁴ Herevî *Menâzil*'de seyr u

⁸ Bu durumun fütüvvetin kavramlaşma sürecini olumlu yönde etkilemesine yönelik bir değerlendirme için bk. Hatice Çubukcu, "Nişâbur Ekolüne Mensup Hanım Sûfilerde Görülen Fütüvvet ve Melâmet Anlayışı", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 9 (2017), 99.

⁹ İsmail Pırlanta, *Ortaçağ İslam Dünyasında Şehir Eşkıyaları: Ayyarlar* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015), 59-76; Claude Cahen, "Ayyâr", *Encyclopaedia Iranica* (Erişim 23 Ağustos 2021). Ayrıca bk. Muhammed Receb Neccâr, *Hikâyâtü's-şüttâr ve'l-ayyârîn fi't-türâsî'l-Arabî* (Kuveyt: el-Meclisü'l-vatanî li's-sekâfeti ve'l-fünûni ve'l-âdâb, 1981).

¹⁰ Ahmet Yaşar Ocak fütüvvete dair eserleri ilk dönem sûfî fütüvvetnâmeleri, teşkilatlanma süreci fütüvvetnâmeleri ve ahî loncalarına ait fütüvvetnâmeler olmak üzere üç bölümde inceler. Bk. Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvetname", *Ahîlik Ansiklopedisi* (Ankara: Ticaret Bakanlığı Yayınları, 2020), 1/422-423. Abdülbaki Gölpinarlı, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet* (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011), 21-31.

¹¹ Sülemî, *el-Fütüvve*. Risâlenin Süleyman Ateş tarafından yapılan tahkik ve tercümesi için bk. Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977).

¹² Sülemî, *el-Fütüvve*, 3-4.

¹³ Sülemî, *el-Fütüvve*, 97.

¹⁴ Herhangi bir gerekçe belirtilmemekle birlikte risâlenin Herevî'ye aidiyetinin kesin olmayabileceğine yönelik bir soru işareti için bk. Nedim Tan, *Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 122. Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 2049 no.lu bir mecmua kapsamında yer alan çeşitli fütüvvet metinlerinden biri de Herevî'den alıntılanmıştır. Sezai Küçük müstakil bir risâle olduğu zannıyla metni tercüme etmiş, ancak muhtemelen Herevî'ye ait olan kısımdan sonra farklı bir risâle ile karıştığını fark etmemiştir. Zira yazmada Herevî'den alıntılanan kısmı esasen 149a varağıyla sınırlıdır ki bu da *Menâzil*'in fütüvvet bölümünden (bk. Ebû İsmail Hâce Abdullah b.

sülûk makâmlarından biri olarak fütüvveti de üç aşamada ele almıştır. İlk mertebe kişinin başkalarıyla çekişmeyi terk etmesi, kendisine yapılan hata ve eziyetleri affedici olabilmesidir. İkincisi kendisinden uzaklaşana yakınlaşması, kötü davranana ikramda bulunması ve maruz kaldığı kötü davranışlara yönelik içten gelen bir müsamahayla karşılık verebilmesidir. Son mertebe ise manevî yolculuğunda delil peşinde koşmaması, Allah'a kulluğuna karşı bir ödül beklememesi ve müşâhedesinde herhangi başka bir suretle meşgul olmamasıdır.¹⁵ Bu bahiste Herevî'nin fütüvvet anlayışını temelde îsâr mefhumuyla birlikte değerlendirdiği göze çarpar. Dolayısıyla esasen burada resmedilen fütüvvet Sülemî çizgisinin bir devamı sayılabilir. Herevî'yi özel kılan husus –şimdilik bilebildiğimiz kadarıyla- fütüvveti tasavvufi bir makâm olarak tespit etmesidir. Nitekim sonraki yüzyıllarda bu durum sûfler arasında genel bir kabul görmüştür.

Fütüvvetin giderek kurumsal bir yapıya büründüğü yedinci asra geldiğimizde fütüvvet usulü çerçevesinde kümelenen nispeten teşkilat hüviyetinde ve ismen farklılaşan çeşitli fütüvvet grupları oluştuğu, fütüvvete dair yazılanlarınsa artık bir nizamnâme formuna ulaştığı söylenebilir. Bu süreçte Halife Nâsır'ın müdahalesi fütüvvetin devlet himayesinde bir kuruma dönüşmesini sağlayan önemli bir etken olmuştur.¹⁶ Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) kaleme aldığı fütüvvetnâme, fütüvvete dair ilk kapsamlı nizamnâme hükmünde kabul edilebilir.¹⁷ Sühreverdî bu risâlede fütüvvetin tasavvuf ana çatısı altındaki cüzlerden biri olduğunu ifade etmiştir. Yine fütüvvetin altısı zâhirî altısı bâtınî olmak üzere on iki esas üzerine bina edildiğini zikretmiştir. Bu kayıta geçen şalvar ve bel bağlamak gibi ifadeler fütüvvet erbabına ait somut bazı alâmet-i fârikaların tedavülde olduğuna işaret etmektedir. Risâlenin içeriğinden öğreneceğimiz bir diğer husus ise fütüvvetin iktisâdî hayatla ilgisini kuracak bir argüman olarak Hz. Adem'in her bir evlâdına dünyevi bir meslek öğretmesi ve onunla meşgul olmayı öğütlemesidir. Hz. Şît ise kendini Allah'a adamayı tercih ettiği için bunlar arasında ayrıcalıklı bir konumdadır. Sühreverdî'ye göre Hz. Şît zâhiren terzilikle meşgul olsa da bâtınî anlamda yalnızca ibadet ve taat ile meşguldür.¹⁸ Bu kayıt dini davranış ve hissiyatın toplumsal ve ticari hayat içerisinde “görünmeyen” ve alelâde bir dindarlık teklifini tazammun eden fütüvvet düşüncesiyle birebir örtüşmektedir. Ayrıca doğrudan ahî lafzının kullanılması fütüvvetin bu dönemde belli gruplar tarafından izlenen hususî ve sistemli bir yol hâline geldiğine işaret etmektedir.

Sühreverdî ile aynı dönemde yaşayan İbnü'l-Mî'mâr el-Bağdâdî (ö. 642/1244) fütüvvetnâme sahibi bir başka müelliftir. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte Hanbeli fıkıh fakihî ve muhaddis

Muhammed el-Herevî, *Menâzilü's-sâirîn (Tasavvufta Yüz Basamak)*, çev. Abdurrezzak Tek (Bursa: Emin Yayınları, 2008), 104-105.) ibarettir. Küçük'ün öne sürdüğü gibi risâlenin 149a-154b aralığında bulunduğu doğru bir tespit değildir. Dolayısıyla Herevî'nin fütüvvet hakkında müstakil bir eser telif ettiği hususu tartışmalı kalmaya devam etmektedir. Söz konusu yazma için bk. Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Kitâbü'l-fütüvve* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Ayasofya 2049), 149a-154b. Küçük'ün tercüme ettiği kısım için bk. Sezai Küçük, “Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: ‘Kitâbu'l-fütüvve’”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 137-166.

¹⁵ Herevî, *Menâzilü's-sâirîn (Tasavvufta Yüz Basamak)*, 104-105.

¹⁶ Halife Nâsır'ın, zayıflamaya başlayan Abbâsî hilafetini canlandırmak amacıyla gerçekleştirdiği faaliyetlerden biri, toplumda belli bir popülerliğe sahip muhtelif fütüvvet gruplarını merkezi otoriteye bağlama girişimidir. Birkaç sempozyum bildirisi ve az sayıda makale dışında Halife Nâsır'ın fütüvvetle olan alakası ile bunun doğurduğu neticeler üzerine kapsamlı bir çalışma hâlen mevcut değildir. Bilhassa Şihâbüddin es-Sühreverdî özelinde tasavvufun bu süreçteki yeri ve önemi, nitelikli ve mukayeseli araştırmalara ihtiyaç duyan bir alan olarak araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Söz konusu döneme dair bazı notlar için bk. Zerrînkûb, *Cüstucü der Tasavvuf-i İrân*, 350-351; İsmail Pırlanta, “Bir Fütüvvet Buyruğuna Işığında Halife Nâsır Dönemi Fütüvvet Anlayışı”, *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Ahmet Gökbel - Ahmet Doğan (Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, 2018), 359-371; Adem Çatak - Ahmet Vural, “Halife Nâsır li-Dinillah ve Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî İkilişinin Fütüvvet Teşkilatının Gelişimindeki Rolü”, *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Kırşehir, 2018), 1-12; Ali Bolat, “Bir Kavram ve Teşkilat Olarak Fütüvvet”, *Hz. Peygamber ve Fütüvvet* (İstanbul: Nefes Yayınları, 2019), 21-24; Claude Cahen, “Futuwwa”, *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden: Brill, 1991), 964.

¹⁷ Sühreverdî, “Risâletü'l-fütüvve”. Ayrıca bu risâlenin devamında yine Sühreverdî'ye ait olduğu öne sürülen başka bir fütüvvet risâlesi daha neşredilmiştir. Bk. Sühreverdî, “Risâletü'l-fütüvve”, 104-166.

¹⁸ Sühreverdî, “Risâletü'l-fütüvve”, 91.

kimliğiyle tanınmaktadır.¹⁹ İbnü'l-Mi'mâr'ın *Kitabü'l-fütüvve*'si fütüvvetin tanımları ve İslami dayanakları, fütüvvet teşkilatına mensubiyet şartları, fütüvvet ehlinin benimsemesi veya terk etmesi gereken davranışlar, kişiyi fütüvvetten ihraç eden hususlar, fütüvvet ehlinin kendi aralarında kullandığı istilâhlar ile fütüvvete dair anlatılagelen meşhur hikâyeleri ihtiva etmektedir. İbnü'l-Mi'mâr burada fütüvvetin ön şartları sadedinde ahlâkî unsurların yanı sıra akıllı, bulûğ çağına ermiş ve erkek olmak gibi maddeleri de sayar.²⁰ Bunlar fütüvvetin bireysel veya toplumsal ölçüde yüceltilen faziletler bütünü olarak algılanmasının yanında artık daha somut tezahürlere sahip bir mahiyete büründüğünü açıkça ortaya koyar. Yine aynı yargıyı destekleyen başka bir husus Hemedânî'nin, fütüvvet ehlinin bu dönemde seleften tevarüs edilen fütüvvet anlayışını devam ettirmediği ve kendi aralarında bazı ihtilaflar sebebiyle Rehâsiyye, Şahîniyye, Halîliyye, Mevlidiyye, Nebeviyye gibi farklı gruplara ayrıldığını beyan etmesidir.²¹ Hemedânî Halife Nâsır'ın bir fütüvvet reisi seçtiği ve fütüvvette yaşanan söz konusu çatışmaların önüne geçmeye çalıştığını beyan eder. Dolayısıyla Sühreverdî'nin risâlelerinin yanı sıra İbnü'l-Mi'mâr da bu dönemde fütüvvet gruplarının siyasi otorite ile denetim altına alınması gereğini haklılaştıran veriler temin eder.

Fütüvvet kurallarından bahseden sûfî müelliflerden biri de Hindistan bölgesinde İslam'ın yayılmasını sağlayan Kübreviyye şeyhlerinden Seyyid Ali el-Hemedânî'dir (ö. 786/1385).²² Emîr-i Kebîr olarak anılan Hemedânî tasavvufi terbiyesini Kübreviyye şeyhi Alâüddevle-i Simnânî'nin (ö. 736/1336) halifeleri Mahmûd-ı Mezdekânî (ö. 736/1335) ve Takıyyüddin Ali Dostî'den (ö. 734/1334) almıştır.²³ Yirmi yıl boyunca pek çok bölgeye seyahat eden Hemedânî'nin Keşmir'de kaldığı sırada yöre halkının İslam'a girmesinde büyük bir hizmet gördüğü aktarılır.²⁴ Fütüvvet hakkında kaleme aldığı risâlesi Hemedânî üzerine yapılan bir çalışmada neşredilmiş, eser aynı zamanda Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1877/1951) tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.²⁵ Oldukça muhtasar bir fütüvvet çerçevesi çizen Hemedânî hâtîme kısmında bu risâlesini müridlerinden Hâce b. Tûtî Ali Şâh-ı Hottelânî'ye (ö. 826/1422) verdiği ahîlik icazeti dolayısıyla kaleme aldığını beyan eder. Burada aynı zamanda fütüvvet erkânını öğrendiği ve halifesi olduğu şeyhin Ebu'l-Meyâmin Necmeddin el-Ezkânî (ö. 777/1375) olduğunu ve Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Peygamber'e uzanan tarikat silsilesini de belirtir.²⁶

Hemedânî risâlesine "son zamanlarda ahîlik mefhumunun yanlış anlaşıldığı ve bu sıfatın gereklerinin yerine getirilmediğine" dair bir serzenişle başlar. Bu kayıt doğrultusunda ahîlik ahlâkı kapsamında fütüvvet iddia eden bazı kesimlerin fütüvveti yanlış yorumladığı ya da suistimal ettiğini düşünebiliriz. Dolayısıyla Hemedânî'nin yaşadığı sekizinci asırda hâlen fütüvvetin dini sınırlarının tespitine yönelik benzer bir çabaya ihtiyaç duyulduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Neticede Hemedânî fütüvvet hakkında bir risâle kaleme alarak Sühreverdî veya İbnü'l-Mi'mâr gibi seleflerinin devam ettirdiği tasavvufi geleneğe bir halka daha eklemiştir.

¹⁹ Hayreddin b. Mahmud Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 6/55.

²⁰ Ebû Abdullah Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Mi'mâr, *Kitâbü'l-fütüvve*, thk. Mustafa Cevâd vd. (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1960), 163-170.

²¹ İbnü'l-Mi'mâr, *Kitâbü'l-fütüvve*, 146-147.

²² Hayatı, eserleri ve tasavvufi kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abdülrakip Arslan, *Emîr-i Kebîr Seyyid Ali Hemedânî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017); Riaz, *Mir Sayyid Ali Hamadani*, 2/3-76; Tahsin Yazıcı, "Hemedânî, Emîr-i Kebîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998). Arapça ve Farsça kaleme aldığı eserleri hakkında detaylı bilgi için ayrıca bk. Riaz, *Mir Sayyid Ali Hamadani*, 2/91-225.

²³ Seyyid Ali Hemedânî'nin sohbetinde bulunduğu şeyhler hakkında bk. Arslan, *Emîr-i Kebîr Seyyid Ali Hemedânî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 33-37; Riaz, *Mir Sayyid Ali Hamadani*, 25-26.

²⁴ Riaz, *Mir Sayyid Ali Hamadani*, 38-50; Ethem Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmir'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyasi Düşünceleri", *Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, Vefatının 10. Yılında Mehmed Zâhid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu*, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Seha Neşriyat, 1991), 101-132.

²⁵ Seyyid Ali b. Şihâbüddin Hemedânî, *Kardeşlik Risâlesi*, ed. Hilmi Beyca, çev. Tâhirü'l-Mevlevî (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2020).

²⁶ Riaz, *Mir Sayyid Ali Hamadani*, 365.

2. Risâle-i Fütüvvetiyye'nin İçeriği

Hemedânî ahî kelimesini üç aşamada inceleyerek ilkinin kelimenin sözlük anlamından hareketle kan kardeşliğini ifade ettiğini, ikinci aşamanın seçkin bazı kimseler ile ulemânın ilmî müktesebâtı gereği herkesi din kardeşi olarak görmesi olduğunu dile getirir. Üçüncü aşama ise tahkik ehlinin bir makâmı olarak yalnızca tasavvufi yolculukta belli bir seviyeye ulaşan kimseler için geçerlidir. Tasavvufi kavramların üçlü tasnifi âdetine uygun bir şekilde Hemedânî'nin, kelimenin ıstılâhî anlamını tespiti gösteriyor ki ahîlik ya da fütüvvet diğer bütün çağrışım ve anlam katmanlarından soyutlanmış ve seyr u sülûkün nihai mertebesinde edinilmesi gereken bir ahlâk sistemi olarak vaz edilmiştir. İlk örneğini Herevî'de gördüğümüz bu durumu Hemedânî şu ifadelerle teyit etmiştir: “Ahî lafzı sâlikin katettiği makâmlardan biri olan fütüvvete erişen kimselere verilir. Fütüvvet sâliklerin makamlarından biri, fakr ve velâyetin bir cüz'üdür. ... Fütüvvet fakr makamlarından biri olmakla birlikte esasen bütün makâmların gayesidir ve bütün makâmlar fütüvvet üzerine bina edilmiştir.”²⁷

Hemedânî ayrıca bir kimsenin fütüvvette nihai noktaya erişebilmesini seyr u sülûkü anımsatan bir süreçle şöyle hikâye eder:

“Sûfî şeyhleri müridlerinden birinde tarikat usûlünün incelikleri hakkında kemâle erdiğini müşahede eder ve fakr hakikatlerine dair kalplerinde bir parıltı fark ederlerse onu kendilerine halife tayin ederler ve buna işaretle kendisine hırka giydirirler. Şeyhler müridleri arasında cömertlik, emanet, iffet, şefkat, yumuşak huyluluk, tevazu ve takva gibi güzel hasletlere sahip kimseye *ahî* nâmını verir ve onun terbiyesini hizmet dergâhına dikerler (mücadele ve riyazetini insanlara hizmet etmek suretiyle tamamlatırlar). İçinde bulunduğu fakr hâli dolayısıyla kendisine külah ve şalvar giydirirler...”²⁸

Alıntılanan pasajda fütüvvetin tasavvuf öğretileriyle nasıl harmanlandığını rahatlıkla görebiliriz. Ancak buradaki sıralamayı tersine doğru okumak daha doğru olacaktır. Buna göre manevî tekâmüle yönelik istidadı fark edilen müride mertebesini temsilen hususî bir kıyafet (şalvar ve külah) giydirilir; ahî lakabıyla anılmaya başlayan mürid diğer ihvânın hizmetiyle memur kılınır. Bu sâlik manevî yolculuğunu tamamladığında ise hırka giymeye hak kazanır ve şeyhin halifeliği vazifesi de kendisine deruhte edilir. Hemedânî'nin vurguladığı önemli noktalardan biri de söz konusu manevî yolculuğun muhakkak bir rehber gözetiminde gerçekleşmesi lüzûmüdür. Hemedânî bu durumu yüzlerce kitabı okuyup anlayabilecek bir kabiliyet ve zekâyâ sahip bir şahıs misâliyle gündeme getirir. Ona göre bu kişi ulaştığı seviyeye rağmen ilmini Hz. Peygamber'e uzanan silsilenin parçası bir üstaddan öğrenmediği için verdiği hüküm veya görüşlere itibar etmek mümkün değildir. Bundan daha önemli olmak üzere bir kimse kendi başına bin yıl riyâzet ve mücâhedede bulunsa, tarikat ve fütüvvette Hz. Peygamber'e istinad eden bir şeyhe hizmet etmediği sürece ulaştığı mertebe hükümsüzdür.²⁹ Bu kayıt Hemedânî özelindeki fütüvvet anlayışını, ilk dönemden itibaren tasavvufi yolculukta şeyhin merkezi konumuna ilişkin dile getirilen görüşlere eklememizi sağlar. Aynı durumun başka bir tezahürü ise Hemedânî'nin eserinde fütüvvete ilişkin tanımlar yapan ilk dönem sûflerinden alıntılarda bulunarak sahih bir fütüvvet anlayışı ortaya koymaya çalışmasıdır. Tasavvufta imam kabul edilen bu sûflerin yalnızca belli bir bölgeyle sınırlandırılmaması ayrıca önemli bir husustur.³⁰

Risâlede dikkat çeken başka bir nokta Hz. Ali figürüdür. Esasen fütüvvet risâleleri arasında Hz. Ali figürüyle karşılaştığımız ilk eser fütüvvetin Hz. Peygamber'den Hz. Ali'ye intikal ettiğini dile getiren

²⁷ Ali b. Şihâbüddîn Hemedânî, “Risâle-i Fütüvvetiyye”, *Mir Sayyid Ali Hamadani*, thk. Mohammad Riaz (İslamabad: Iran-Pakistan Institute of Persian Studies, 1991), 2/343-344; Hemedânî, *Kardeşlik Risâlesi*, 23, 27. [Risâlenin Tâhirü'l-Mevlevî tercümesinden istifade edilmekle birlikte çalışmada verilen çeviriler tarafımıza aittir.]

²⁸ Hemedânî, “Risâle-i Fütüvvetiyye”, 2/343-344; Hemedânî, *Kardeşlik Risâlesi*, 24-27.

²⁹ Hemedânî, “Risâle-i Fütüvvetiyye”, 2/344-345; Hemedânî, *Kardeşlik Risâlesi*, 27-28.

³⁰ Hemedânî'nin atıfta bulunduğu sûfler şunlardır: Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Fudayl b. İyâz (ö. 187/803), Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848), Hâris el-Muhâsibî, Yahya b. Muâz er-Râzî (ö. 258/872), Ebû Hafs el-Haddâd (ö. 260/874), Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Ebu'l-Hüseyn en-Nûrî (ö. 295/908), Ebû Ali ed-Dekkâk (ö. 405/1015). Bk. Hemedânî, “Risâle-i Fütüvvetiyye”, 2/345-349; Hemedânî, *Kardeşlik Risâlesi*, 28-34.

Sühreverdî'nin risâlesidir. Burada Hz. Ali'nin kendileri aç olduğu hâlde evindeki rızık kapıya gelen dilenciye verdiği, Hz. Fâtıma ve oğulları Hasan ve Hüseyin'in de bu durumu gönül rızasıyla kabul ettiği aktarılır. İsrâ'nın numune-i imtisali olarak verilen bu örnekle fütüvvetin Hz. Ali ve ailesinden miras kalan bir gelenek olduğu ortaya konur.³¹ İbnü'l-Mi'mâr ise meseleyi bir adım ileri taşıyarak Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi fetâ olarak isimlendirdiği bir rivâyet aktarmıştır.³² Bu doğrultuda Hemedânî'nin de risâlesinde Hz. Ali'ye önemli bir yer atfettiği müşahede edilir. Hemedânî fütüvvetin Hz. Peygamber tarafından ilk olarak Hz. Ali'ye tahsis edildiğini ve bu silsile vasıtasıyla devam edegeldiğini, dolayısıyla fütüvvete intisap etmek isteyen bir kimsenin bu silsileye mensup bir şeyhten terbiye görmesi gerektiğini dile getirmiştir.³³ Ayrıca "fütüvvet pınarının kaynağı" vasfıyla nitelediği Hz. Ali'ye izafe ettiği bir sözle fütüvvetin temel dört erkânını tespit etmiştir. Bunlar kişinin güçlü durumdayken affetmesi, kızgınlık anında yumuşak huylu davranabilmesi, düşmanına bile nasihat edebilmesi ve ihtiyaç hâlinde başkasını tercih etmesidir.³⁴ Buradan yola çıkarak fütüvvette Hz. Ali figürünün Hemedânî'nin yaşadığı dönem tasavvuf çevrelerinde hâlen hususî konumunu koruduğunu ifade edebiliriz.³⁵

Hemedânî'nin fütüvvet risâlesi bazı yönleriyle kendisinden önce telif edilen fütüvvet risâlelerinden farklılaşır. Buldukları makâm itibariyle Allah Teâlâ katında makbul ve merdûd insanlardan bahseden Hemedânî makbul olanları ebrâr ve mukarrebîn olarak ikiye ayırır ve ebrâr kapsamındaki insanların da kendi aralarında iki gruptan oluştuğunu ifade eder. Buna göre ilk grup Allah Teâlâ'nın yalnızca kendisiyle meşgul ettiği, bir kısmı zühd ehli, diğerleri ise müşâhede ettikleri hakikatler sebebiyle beşerî idraklerinden soyutlanmış, kulluk mükellefiyetlerinden bile bîhaber bırakan hâllerden dolayı kendilerine ittiba edilmesi mümkün olmayan kimselerdir. İkinci grup ise bâtınlarında Allah Teâlâ ile bulunmalarına rağmen zâhirî varlıkları yönüyle insanlarla iç içedir. İnsanları irşad etmeye ehliyetli bu kimseler *fütüvvet ehli* veya *ahî* olarak isimlendirilir.³⁶

Bu beyanla birlikte yorumlayabileceğimiz başka bir bahiste Hemedânî ibadetleri de kısımlara ayırır ve bunlar arasında özellikle abdest ve namazın bâtınî boyutta ne anlama geldiğini izah eder. Bununla birlikte burada resmettiği namaz ve ibadet bilincine ancak Allah dostları ve muttakilerin sahip olabileceğini, bu makâma erişemeyen herhangi bir kimsenin ise en azından bedeniyle insanlara hizmet ve faydasının dokunabileceğini ve bunun da dünya ve ahirette kendisi için saadet vesilesi olacağını öne sürer. Bu fütüvvet ahlâkı Hz. Ali'nin ifade ettiği üzere tamamıyla kardeşlik haklarına riayet etmeyi gerektirmektedir. Hemedânî bu durumu şöyle dile getirir: "Öyleyse fütüvvetin bütün mertebe ve vasıfları (neticede) kul hakkına dönmektedir."³⁷ Bu bahiste ayrıca "Kul din kardeşinin ihtiyacına koştugu müddetçe Allah da onun ihtiyacını giderir."³⁸ ile "Bütün insanlar Allah'ın ailesi (mesabesinde)dir. Allah'ın en çok sevdiği ise ailesine en çok faydası dokunandır."³⁹ hadislerine müracaat eder. Ayrıca benzer bir mânâyı ortaya koymak üzere şu sözleri sarf eder:

"Dünya kıyamet çölüne kurulmuş bir ribât, ezel ve ebed vadileri arasına kurulmuş bir menzil hükmündedir. Yüce Allah'ın misafirleri ruhlar âlemi çölünden yola çıkıp kıyamet karargâhına doğru seyr u

³¹ Sühreverdî, "Risâletü'l-fütüvve", 100-101.

³² İbnü'l-Mi'mâr, *Kitâbü'l-fütüvve*, 134-135.

³³ Hemedânî, "Risâle-i Fütüvvetiyye", 2/345; Hemedânî, *Kardeşlik Risâlesi*, 28.

³⁴ Hemedânî bu sözden yola çıkarak fütüvvetin haddizatında insanlar arası hak ve ilişkilerde açığa çıkan bir ahlâk bütünü olduğuna işaret eder. Bk. Hemedânî, "Risâle-i Fütüvvetiyye", 2/349; Hemedânî, *Kardeşlik Risâlesi*, 35.

³⁵ Fütüvvetin daha çok yaygınlaştığı mevâlî çevrelerde Emevî idaresine yönelik muhalif tutumun, fütüvvette Hz. Ali figürünün fütüvvette ön plana çıkmasında rol oynamasına yönelik bir değerlendirme için bk. Mikail Bayram, "Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1 (2016), 59.

³⁶ Hemedânî, "Risâle-i Fütüvvetiyye", 2/350-354.

³⁷ Hemedânî, "Risâle-i Fütüvvetiyye", 2/349.

³⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnâvut vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999), 12/393 (No. 7427).

³⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, nşr. Abdülalî Abdülhamid (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 9/521.

sefer ederler. Bu menzilde konaklar, buradan ahiret için azık tedarik eder ve sonsuz bir yolculuğun hazırlığını yaparlar. Hikmet-i ilâhî gereği bu misafirlerin hâlleri birbirinden farklıdır. Bazıları zâhinde güçlü, mânâ yönüyle zayıf; bazısı tam tersi; kimisi de her iki anlamda zayıf yaratılmıştır. Bu mertebelerin sıralarına dair hakikatler uzayıp gitse de zâhiren şöyle bir hikmet taşır: Bu yolun her bir yolcusu kendi güç ve istidadı muvacehesinde yekdiğerine yardım eder. Nitekim Hz. Peygamber “Müminler birbirini destekleyen bir bina gibidir”⁴⁰ buyurmuştur. Öyleyse imandan bir payı bulunan herkesin din ve dünya işlerinde birbirine destek olması gerekir. Ayrıca “*Bütün müminler kardeştir*”⁴¹ âyeti muktezâsınca yolun zahmet ve sıkıntısını çekme hususunda herkesin birbirini eşit görmesi lâzımdır...⁴² Gaflet ve dünya ehli arasında unutulmuş olan bu sırrın hakikatini ihyâ edenler basiret ehli ve kalp erbâbınca *fütüvvet ehli* olarak isimlendirilirler.⁴³

Ahînin taşınması gereken nitelikleri şöyle sıralamıştır:

“Ey azîz! Ahînin mekârim-i ahlâk ve övülen huylar ile donanmış olması gerekir. Yaşça büyüklere saygı, gençlere nasihat, küçüklere şefkat, zayıflara merhamet, dervişlere infak ve cömertlik, âlimlere hayâ ve hürmet, zâlimlere düşmanlık, günahkârlara soğukluk, insanlara ihsan ve mürüvvet, Hak Teâlâ’ya yakarış ve ağlama, nefesine düşmanlık, halka güzel huy, hevâya muhalefet, şeytana düşmanlıkla muamele etmesi; halkın eziyetlerine tahammül edip düşmana iyi davranabilmesi, sıkıntılı zamanlarda sabırlı, bolluk zamanında şükür sahibi olabilmesi, nefsinin kusurlarını fark edip başkasının kusurunu görmemesi, insanların başına gelen sıkıntılardan dolayı üzülmemesi, Allah Teâlâ’nın takdirine rıza göstermeli, bid’at ve hevâdan uzak durmalı, ayağını şeriata sağlam basmalı, kendini de tarikatta derinleştirmeli, itham altında kalacağı yerlerden sakınmalı, kurtuluşuna sebep olacak ilimde ısrarcı olmalı, gaflet ehline sevgi besmemeli, yolculukta diğer yolculara ittiba edip muhalefet göstermemeli, cemaate devam etmeli, gözetimi altındaki (aile ve efrâdına) nasihat etmeli, az nimete bile kanaatkâr olmalı, ahiret hâllerini tefekkür etmeli, kendi fiil ve sözlerinden dolayı endişe duymalı, kıyamette suçlarının açığa çıkması ve düşeceği rüsvâlıktan dolayı korkmalı, bunun mukabilinde Allah’ın fazlı ve inayeti hususunda daima ümitvâr olmalıdır.”⁴⁴

Bu doğrultuda öyle anlaşılıyor ki fütüvvet tavizsiz zühd ve tevekkül ile toplumdan soyutlanan bir dindarlık anlayışından daha ziyade sūffnin insanlarla iç içe olduğu ve dini hükümlerin toplum içerisinde anlam ifade ettiği bir dindarlık boyutunu ima etmektedir. Dolayısıyla Hemedânî’nin risâlesi Sülemî ile birlikte teşekkül eden tasavvufi fütüvvet telakkisinin devamı sayılabilecek bir nitelik taşımaktadır. Melâmetten beslenen bu fütüvvet öğretisi temelde îsâr kavramı üzerine inşa edilir ve kişinin dindarlık veya güzel ahlâkı, toplum içerisinde gerçekleşebildiği ölçüde değerli kabul edilir. Hemedânî’nin fütüvvet ehlinde aradığı özellikler tam da bu minvalde değerlendirilebilir. Nitekim o da fütüvvet ehlinin kendi iç dünyasını imar etmeye çalışmakla birlikte halka karşı muamelesini de mekârim-i ahlâk mihverinde gerçekleştirmesi gerektiğini dile getirmiştir.⁴⁵

Sonuç

Kökenini İslam öncesine kadar götürebileceğimiz bir ideal olarak fütüvvet insani erdemler kapsamında hemen her kültürde farklı isimler altında izini sürebileceğimiz bir mefhumdur. İslam tarihinde fütüvvet hakkında söz söyleyen kimseler benzer ahlâkî idealleri savunmaları sebebiyle büyük ölçüde sūffiler olmuştur. Fütüvvetin dini emir ve yasaklara riayet etmek başta olmak üzere toplumsal

⁴⁰ Ebû Abdurrahman Abdullah İbnü’l-Mübarek, *ez-Zühd*, nşr. Habiburrahman el-A’zamî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 118.

⁴¹ *Kur’an Yolu*, Erişim 20 Ekim 2022, el-Hucûrât 49/10.

⁴² Hemedânî, “Risâle-i Fütüvvetiyye”, 2/359-360.

⁴³ Hemedânî, “Risâle-i Fütüvvetiyye”, 2/362.

⁴⁴ Hemedânî, “Risâle-i Fütüvvetiyye”, 2/363. Krş. Hemedânî, *Kardeşlik Risâlesi*, 83-84.

⁴⁵ Hemedânî’nin fütüvvet erbâbının sahip olması gereken ahlâka dair listesi için bk. Riaz, *Mir Sayyid Ali Hamadani*, 363; Hemedânî, *Kardeşlik Risâlesi*, 56-57.

ilişkilerde îsâr odaklı bir yaklaşım benimsemek temalı söz ve menkıbeler, sûflerin tasavvuf bünyesinde fütüvveti konumlandığı merkezi yeri ortaya koymaktadır. Bu minvalde telif edilen müstakil risâleler tasavvufi fütüvveti diğer fütüvvet telakkilerinden ayırmak ve dini bir sınırla kayıt altına almak amacına matuftur. Sülemî ile başlayan bu gelenek Sühreverdî ile birlikte kurumsal bir boyuta ulaşmış gözükmektedir. Birbirine yakın bölgelerde yaşayan bu sûfi müelliflerden biri olarak Seyyid Ali Hemedânî'nin bir müridine verdiği icâzet hükmünde kaleme aldığı risâlesi söz konusu geleneğin bir parçası kabul edilebilir.

Hemedânî risâlesinde fütüvvet ehlinin ahî ismiyle anıldığından söz ederek kelimenin kavramsal kullanımına işaret etmiş, ahîliği ya da daha genel bir çerçeveye fütüvveti tasavvufi makâmın nihayeti kabul etmiştir. Hemedânî'ye göre seyr u sülûk sürecine başlayan sâlikte bu süre zarfında ehliyet ve liyakat görülürse artık ahî nâmını alır ve terbiyesini bitirdiğinde artık mürşidi onu halife tayin eder. Fütüvvet ehlinin bu makâma nâil olması ancak Hz. Peygamber'e uzanan bir fütüvvet silsilesine sahip bir şeyhin terbiyesinden geçmek suretiyle gerçekleşebilir. Bu silsilede Hz. Ali'nin önemli bir yeri bulunur, zira fütüvvet temelde kendisine isnad edilmiştir. Risâlenin içeriğinde ilk dönem sûflerinden iktibaslarla bulunan Hemedânî bu anlamda fütüvvet dair genel geçer tanım ve tariflerin bir devamını ortaya koymuştur. Fütüvvet kapsamında sıraladığı faziletlerin büyük ölçüde îsâr kavramı ve kardeşlik hukuku zemininde değerlendirilebileceğini söylemek mümkündür. Bu hususlar netice olarak söz konusu risâleyi diğer fütüvvet risâlelerinin bir devamı sayabileceğimizi göstermektedir.

Beyanname

- 1. Finans/Teşvik:** Yazarlar, çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanmadığını beyan etmektedir.
- 2. Çıkar Çatışması:** Yazarlar, çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.
- 3. Etik Beyan:** Yazarlar bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedir. Bu araştırma için Etik Kurul izni gerekmemektedir.
- 4. Yazar Katkısı:** Sorumlu yazar Ahmet VURAL tarafından araştırma, literatür tarama, yazım aşamaları gerçekleştirilirken; ikinci yazar Hicret KARADUMAN tarafından çerçeve belirleme, revizyon ve yazım aşamaları gerçekleştirilmiştir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnâvut vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2. Basım, 1420/1999.
- Arslan, Abdülrakip. *Emîr-i Kebîr Seyyid Ali Hemedânî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.
- Aytekin, Ebûbekir. *Tarihten Günümüze Fütüvvet ve Ahîlik*. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 2017.
- Bayram, Mikail. "Anadolu Ahîliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1 (2016), 51-73.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *Şuabü'l-îmân*. nşr. Abdülali Abdülhamid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.
- Bolat, Ali. "Bir Kavram ve Teşkilat Olarak Fütüvvet". *Hz. Peygamber ve Fütüvvet*. 17-38. İstanbul: Nefes Yayınları, 2019.
- Cahen, Claude. "Futuwwa". *The Encyclopaedia of Islam (2. Edisyon)*. Leiden: Brill, 1991.
- Cahen, Claude. "Ayyâr". *Encyclopaedia Iranica*. Erişim 23 Ağustos 2021. <https://iranicaonline.org>
- Cebecioğlu, Ethem. "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmir'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyasi Düşünceleri". *Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, Vefatının 10. Yılında Mehmed Zâhid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu*. Coşkun Yılmaz. 101-132. İstanbul: Seha Neşriyat, 1991.
- Çatak, Adem - Vural, Ahmet. "Halife Nâsır li-Dinillah ve Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî İkîlisinin Fütüvvet Teşkilatının Gelişimindeki Rolü". *III. Uluslararası Ahîlik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 1/1-12. Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, 2018.
- Çubukcu, Hatice. "Nişâbur Ekolüne Mensup Hanım Sûfilerde Görülen Fütüvvet ve Melâmet Anlayışı". *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 9 (2017), 97-115.

- Gölpınarlı, Abdülbaki. *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2011.
- Hemedânî, Ali b. Şihâbüddîn. "Risâle-i Fütüvvetiyye". *Mir Sayyid Ali Hamadani*. thk. Mohammad Riaz. İslamabad: Iran-Pakistan Institute of Persian Studies, 1991.
- Hemedânî, Seyyid Ali b. Şihâbüddin. *Kardeşlik Risâlesi*. ed. Hilmi Beyca. çev. Tâhirü'l-Mevlevî. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2020.
- Herevî, Ebû İsmail Hâce Abdullah b. Muhammed el-. *Menâzilü's-sâirîn (Tasavvufta Yüz Basamak)*. çev. Abdurrezzak Tek. Bursa: Emin Yayınları, 2008.
- İbn Battûta. *Rihletü İbn Battûta*. thk. Muhammed Abdulmun'im el-Aryân. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1987.
- İbnü'l-Mî'mâr, Ebû Abdullah Muhammed el-Bağdâdî. *Kitâbü'l-fütüvve*. thk. Mustafa Cevâd vd. Bağdat: Mektebetü'l-Müsenâ, 1960.
- İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdurrahman Abdullah. *ez-Zühd*. nşr. Habiburrahman el-A'zamî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Karamustafa, Ahmet T. *Tasavvufun Oluşumu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Kırpık, Güray. "Sühreverdî'nin Dilinden Fütüvvet ve Ahîlik". *Ahîlik Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Ali Çavuşoğlu. 395-402. Kayseri: Kayseri Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği, 2011.
- Kur'an Yolu*. Erişim: 20 Ekim 2022. <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-1/hucurat-suresi-49/ayet-10/kuran-yolu-meali-5>
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdümelik el-. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Enes eş-Şerfâvî. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2017.
- Küçük, Sezai. "Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: 'Kitâbu'l-fütüvvet'". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2* (2000), 137-166.
- Neccâr, Muhammed Receb. *Hikâyâtü's-şüttâr ve'l-ayyârîn fi't-türâsi'l-Arabî*. Kuveyt: el-Meclisü'l-vatanî li's-sekâfeti ve'l-fünûni ve'l-âdâb, 1981.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Fütüvvetname". *Ahîlik Ansiklopedisi*. Ankara: Ticaret Bakanlığı Yayınları, 2020.
- Özsaray, Mustafa. "Ahîliğin Nitelikleri ve Fütüvvet Anlayışıyla İlgisi". *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi 2/2* (2020), 161-178.
- Öztürk, Mürsel. *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020.
- Pırlanta, İsmail. "Bir Fütüvvet Buyrultusu Işığında Halife Nâsır Dönemi Fütüvvet Anlayışı". *III. Uluslararası Ahîlik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Ahmet Gökbel - Ahmet Doğan. 1/359-371. Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, 2018.
- Pırlanta, İsmail. *Ortaçağ İslam Dünyasında Şehir Eşkiyaları: Ayyarlar*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015.
- Riaz, Mohammad. *Mir Sayyid Ali Hamadani*. 3 Cilt. İslamabad: Iran-Pakistan Institute of Persian Studies, 1991.
- Sühreverdî, Ebû Hafz Şihâbüddin Ömer es-. "Risâletü'l-fütüvve". *Resâil-i Civânmerdân*. thk. Murteza Sarraf. 89-102. Tahran: Kısmet-i İrânşinâsî, 1352.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-. *el-Fütüvve*. thk. İhsan Sâmîrî-Muhammed Kadehât. Dâru'r-Râzî, ts.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-. *Tasavvufta Fütüvvet*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- Tan, Nedim. *Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Yazıcı, Tahsin. "Hemedânî, Emîr-i Kebîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/186-188. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Zerrînküb, Abdü'l-Hüseyin. *Cüstucû der Tasavvuf-i İrân*. Tahran: Müessese-i İntişârât-i Emîr Kebîr, 6. Basım, 1379hş.
- Ziriklî, Hayreddin b. Mahmud. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.